

## ARTIKELEN

### THEMA-ARTIKELEN

# ‘Een kakafonie van woeste woede’: reflecties op de opkomst van de ‘boze burger’

## Inleiding themanummer\*

*Philip Marcel Karré, Thijs Jansen & Gabriël van den Brink*

*Brexit en het Oekraïne-referendum; de vaak luidruchtige en soms gewelddadige opstand tegen de komst van asielzoekerscentra; de verkiezing van Donald Trump in de VS en de electorale opmars van populistische partijen als PVV, FvD en Denk in eigen land; de (vooral op sociale media hevig gevoerde) Zwarte Pieten-discussie en woedende Groningers die Mark Rutte op tv de les lezen: de afgelopen paar jaren leken het tijdperk van ‘de boze burger’. Veel politici en bestuurders vinden het moeilijk om om te gaan met diens opgekropte woede. Anderen werpen zich op als de bondgenoten van de ‘gewone burger’ of ‘kleine man’ tegen ‘de elite’ en ‘het systeem’. Beleid ‘emotioneert’ en de verhoudingen tussen burger en bestuur lijken steeds meer op scherp komen te staan. Maar klopt dit beeld? Is ‘de boze burger’ überhaupt wel te vinden? En waar is die eigenlijk woedend over? Wat betekent dat voor overheid en bestuur?*

## Inleiding

In dit themanummer verkennen we wat de opkomst van ‘de boze burger’ betekent voor overheid en openbaar bestuur. Deze ‘boze burgers’ zijn niet alleen burgers die tegen beleid ingaan, maar, in de definitie van Verhoeven, vooral burgers ‘die zich irrationeel gedragen en de zwaarwegende redenen niet begrijpen die de overheid voor haar plannen heeft’ (Verhoeven, 2009, p. 203). Althans, dat is het beeld dat leeft bij ambtenaren, politici en bestuurders, die zich geconfronteerd zien met het emotionele optreden van de ‘boze burger’, dat helemaal niet past binnen ‘het overwegend rationele beeld van beleidsontwikkeling’ (Verhoeven, 2009, p. 203), dat zij zelf hanteren. Overigens weten we dat zo’n rationeel perspectief op beleidsontwikkeling vrij naïef en onrealistisch is. Misschien dat juist daarom

\* Dr. P.M. Karré is verbonden aan Hogeschool Inholland, de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken. Drs. M. Jansen is senior onderzoeker aan de School of Governance van Tilburg University en mede-oprichter en directeur van de Stichting Beroepseer. Prof. dr. G.J.M. van den Brink is hoogleraar filosofische bestuurskunde bij Centrum Ethos aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Philip Marcel Karré, Thijs Jansen & Gabriël van den Brink

maatschappelijke woede en boosheid de afgelopen periode zo krachtig zijn losgebarsten, onder andere tijdens de vluchtelingen crisis.

Ook al is er op dit moment in Nederland misschien minder sprake van manifeste woede en is er onderzoek dat uitwijst dat Nederlanders in het algemeen de overheid nog steeds vertrouwen (Van der Meer, 2017), het is verstandig de relatieve luwte te benutten om na te denken over hoe overheid en bestuur om kunnen gaan met latente gevoelens van (vaak diffuse) ontevredenheid, voordat die weer losbarsten in wat Lodewijk Asscher onlangs een ‘kakafoonie van woeste woede’ noemde (De Koning & Niemantsverdriet, 2017). De artikelen in dit themanummer geven een eerste antwoord op de vraag wat er op dit moment aan de hand is met betrekking tot woede en ontevredenheid over politiek en bestuur. Wij hantieren daarbij ook nadrukkelijk een internationaal perspectief. De opkomst van ‘de boze burger’ is immers geen puur Nederlands fenomeen. Zo is het bijvoorbeeld interessant om een uitstapje te doen naar onze oosterburen en te kijken naar de opkomst daar van de ‘Wutbürger’. Dit is interessant omdat er in Duitsland al veel langer dan hier over ‘de boze burger’ wordt gesproken en omdat (helaas) in veel bestuurskundige beschouwingen het Duitse perspectief vaak buiten beschouwing wordt gelaten, ook al valt er voor Nederland in deze en andere omstandigheden veel van te leren.

### **De revolte van de ‘Wutbürger’**

‘Wutbürger’ (boze burger), het was het Duitse ‘Wort des Jahres’ in 2010. Toen waren in de deelstaat Baden-Württemberg duizenden burgers in opstand gekomen tegen ‘Stuttgart 21’, een groot railinfrastructuurproject met als belangrijkste element een nieuw centraal station voor Stuttgart, hoofdstad van de deelstaat. De boosheid richtte zich onder andere tegen de kap van bomen in een aangrenzend park en de hoge kosten voor dit ‘prestige project’.

Dat burgers zo massaal de straat op gaan om te protesteren tegen in hun ogen onverantwoord gedrag van een politieke elite, was een nieuw fenomeen in Duitsland in het algemeen en zeker in het conservatieve Baden-Württemberg. Hier was altijd sprake van grote politieke stabiliteit: de conservatieve centrumrechtse volkspartij CDU van Angela Merkel leverde vrijwel altijd de minister-president (op een korte periode in de jaren vijftig van de twintigste eeuw na). Ook economisch ging en gaat het goed met de deelstaat, waar onder andere Duitse bedrijven als Mercedes en Porsche huizen.

Verrassend genoeg was Baden-Württemberg echter de deelstaat waar het bestuur voor het eerst te maken kreeg met de ‘Wutbürger’. In de woorden van Spiegeljournalist Dirk Kurbjuweit, die het begrip voor het eerst gebruikte in een essay over ‘Stuttgart 21’, is de ‘Wutbürger’ conservatief, welgesteld en niet jong meer (Kurbjuweit, 2010). Voorheen was die een pilaar van de gevestigde orde (‘staats-tragend’), maar inmiddels is deze een boze burger die breekt met de traditie dat leden van het burgerlijke politieke midden in Duitsland altijd een zekere kalmte

bewaren. De 'Wutbürger' jout de politieke elite uit en heeft een hekel aan haar. Helden voor deze boze burgers zijn mensen als Thilo Sarrazin, voormalig lid van het bestuur van de 'Deutsche Bundesbank', die in 2010 het boek schreef 'Deutschland schafft sich ab' (Duitsland heft zich op). Hierin leverde hij felle kritiek op de Duitse immigratiepolitiek. Hij raakte vervolgens zijn baan kwijt toen hij in interviews daarover een verband legde tussen etnische oorsprong en intelligentie, maar is desondanks (of misschien juist daardoor) nog steeds een grote held van veel 'Wutbürgers'.

Het politieke en maatschappelijke klimaat in Duitsland is door de opkomst van de 'Wutbürger' ingrijpend veranderd. In Baden-Württemberg werd in 2011 als gevolg van de ophef rond 'Stuttgart 21' voor het eerst in heel Duitsland een politicus van Bündnis 90/Die Grünen, Winfried Kretschmann, minister-president (in 2016 is hij herkozen). En sinds de verkiezingen voor de Bondsdag in september 2017 zit voor het eerst sinds de jaren vijftig<sup>1</sup> weer een partij rechts van CDU/CSU in het Duitse parlement (de *Alternative für Deutschland*). Verder maken bestuurders vaak melding van bedreigingen, voornamelijk op social media, maar ook in de persoonlijke sfeer. In de deelstaat Saksen, in het oosten van Duitsland, worden kantoren van landelijke politici inmiddels zo vaak vernield dat verzekeringsmaatschappijen geen polissen meer verstrekken.<sup>2</sup>

Hoe valt de opkomst van de 'Wutbürger' te verklaren in een politiek stabiel land als Duitsland? Inmiddels zijn daarvoor andere verklaringen beschikbaar dan die van Sarrazin. Vooral het boek van socioloog Oliver Nachtwey over de 'Abstiegsgesellschaft', oftewel de 'achteruitgangsmatschappij' (Nachtwey, 2016), heeft veel discussies losgemaakt. Volgens Nachtwey is er op dit moment in Duitsland sprake van wat hij een 'regressieve modernisering' (Nachtwey, 2016, p. 71) noemt: de ongelijkheid neemt toe, in plaats van maatschappelijke vooruitgang is er achteruitgang. Reden hiervoor is de combinatie van neoliberalisme en de hybridisering van staat en maatschappij in wat Beck (1996) de 'tweede moderniteit' noemde. Dat heeft tot een ongekende flexibilisering van arbeid en een afname van sociale zekerheid geleid.

Problemen die al lang overwonnen leken, worden zo weer relevant. Er zijn opnieuw spanningen tussen kapitalisme en democratie ontstaan. Protesten van burgers zijn mede het gevolg van een 'verplaatsing van de democratie'. Er ontwikkelen zich nieuwe vormen van participatie (bijvoorbeeld in de vorm van de burgerbeweging tegen 'Stuttgart 21'), maar de angst om achteruit te gaan en de verworven levensstandaard te verliezen, leidt ook (aangewakkerd door de vluchtelingencrisis) tot het ontstaan van xenofobie en racisme. Denk aan de reeds

1 In de jaren vijftig zaten al vergelijkbare partijen in de Bondsdag. De *Deutsche Partei* maakte van 1949 tot 1960 zelfs deel uit van de Bondsregering onder Adenauer; zie [www.sueddeutsche.de/politik/zeitgeschichte-wo-strauss-die-wand-waehnte-1.3677377](http://www.sueddeutsche.de/politik/zeitgeschichte-wo-strauss-die-wand-waehnte-1.3677377).

2 Zie [www.mdr.de/sachsen/abgeordnete-erhalten-finanzielle-hilfe-nach-angriff-auf-buero-100.html](http://www.mdr.de/sachsen/abgeordnete-erhalten-finanzielle-hilfe-nach-angriff-auf-buero-100.html).

Philip Marcel Karré, Thijs Jansen & Gabriël van den Brink

genoemde opmars van de *Alternative für Deutschland* (AfD) en de Pegida-protestmarsen in verschillende Duitse (en ook Nederlandse) steden.

Met name de (lagere) middenklasse heeft het in de achteruitgangmaatschappij zwaar te verduren. Veel van de ontwikkelingen die Nachtwey beschrijft en de verklaringen die hij er voor biedt, zijn ook op Nederland van toepassing. Zie het recente rapport over de middenklasse van de WRR (Engbersen, Snel, & Kremer, 2017). Het boek van Nachtwey biedt interessante inzichten en stof voor discussie ook in Nederland, met name zijn analyse dat politieke burgerparticipatie het immuunsysteem van de democratie vormt, maar (bijvoorbeeld in de vorm van Pegida-marsen en de opkomst van extreme politieke partijen) ook kan muteren tot een auto-immuunziekte die het hele systeem laat instorten (Nachtwey, 2016, p. 215).

## Opbouw themanummer

We beginnen dit themanummer met een sociologische analyse van boosheid en onbehagen in Nederland door Paul Dekker. Vervolgens doet Gabriël van den Brink een oproep voor meer overheidsconservatisme en gaat Thijs Jansen aan de hand van internationale filosofische literatuur op zoek naar de relatie tussen woede en rechtvaardigheid. Boudewijn Steur, Thomas Zandstra en Yosha van Droffelaar schetsen mogelijke beleidsreacties op de opkomst van ‘de boze burger’. In ons afsluitende artikel formuleren we enkele stellingen die weliswaar uit het voorgaande voortvloeien maar de zaak min of meer op de spits drijven. Dit doen we om, gezien de urgentie van het onderwerp, vooral het debat te stimuleren.

## Literatuur

- Beck, U. (1996). Das Zeitalter der Nebenfolgen und die Politisierung der Moderne. In U. Beck, A. Giddens, & S. Lash (Red.), *Reflexieve Modernisering: Eine Kontroverse* (pp. 19-112). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Engbersen, G., Snel, E., & Kremer, M. (2017). *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Koning, P. de, & Niemantsverdriet, T. (2017, 3 maart). Lodewijk Asscher: ‘Hartstikke goed dat Klaver volle zalen trekt’. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd van [https://www.nrc.nl/nieuws/2017/03/03/hartstikke-goed-dat-klaver-volle-zalen-trekt-7102954-a1548746?utm\\_source=SIM&utm\\_medium=email&utm\\_campaign=Gespreksstof&utm\\_content=&utm\\_term=20170726](https://www.nrc.nl/nieuws/2017/03/03/hartstikke-goed-dat-klaver-volle-zalen-trekt-7102954-a1548746?utm_source=SIM&utm_medium=email&utm_campaign=Gespreksstof&utm_content=&utm_term=20170726)
- Kurbjuweit, D. (2010, 11 oktober). Der Wutbürger. *Der Spiegel*, (41), 26-27.
- Meer, T. van der. (2017). *Niet de kiezer is gek*. Houten: Unieboek | Het Spectrum.
- Nachtwey, O. (2016). *Die Abstiegs-gesellschaft: Über das Aufbegehren in der regressiven Moderne*. Berlin: Suhrkamp.
- Verhoeven, I. (2009). Boze burgers: Politieke mobilisatie tegen de gemeentelijke herindelings van Den Haag en omgeving. *Sociologie*, 5(2), 203-220.